

1

Двері з гуркотом відчинилися і дебелий міліціонер проштовхнув Катерину до камери. В обличчя повіяло задушливим запахом людських тіл. Тьмяне світло не давало змоги розгледіти все довкола. Біля стін виднілися двоповерхові залізні ліжка, на яких лежали люди.

— Навіть вночі відпочити не дають! — обіззався жіночий прокурений голос.

— Не могла зачекати до ранку? — почувся зліва ще чийсь невдоволений голос.

Якби хтось запитав думки цієї пізньої відвідувачки, то переконався б, що навіть у найгіршому сні вона не могла уявити себе в тюрмі. Ніколи навіть на гадку не спадало, що саме може відчувати людина несподівано опинившись за її стінами. Аби не турбувати мешканців цієї оселі, Катерина, так звали дівчину, підперла стіну біля дверей, ніби боялася, що вона зараз на неї впаде. Загримів засув, двері знову відчинилися, супроводжуючий жбурнув новоприбулій ковдру і прошепотів:

— Шукай вільне місце, і не стовбич біля дверей!

Катря не встигла простягнути руки, як ковдра впала на підлогу. Тіло стало неповоротким: чи то від переляку, який вона недавно пережила, чи від холоду. Його ніби хто міцним ланцюгом зв'язав. А ще недавно воно вправно звивалося гадюкою навколо блискучого шеста, приваблюючи погляди захмелілих чоловіків. Знала, що деякі з них приходили до ресторану саме в той час, коли на сцені виступала вона. Боже! Як тепер людям в очі дивитиметься після свого необдуманого вчинку. А втім, може, й не доведеться зустрітися зі своїми шанувальниками, бо її надовго засадять за ці міцні мури,

звідки люди повертаються іншими. Тієї Катрі уже не буде ніколи. Як же вона дійшла до такого життя? Але думати про те, що буде колись, зараз не могла. Тілом заволодів холод, і вона зіщулилася. Обхопила себе руками, як це робила колись у дитинстві, аби зігріти незахищені груди. Бюстгалтер залишився у слідчого, як речовий доказ.

Цього вечора на вулиці було тепло, і на роботу Катря прийшла в легкому одязі, який явно не підходив для місця, де вона зараз опинилася. Нею оволодів озноб. Зуби почали тарахкотіти, ніби камінна дробарка. Катерина гидливо підняла з підлоги ковдру і загорнулася в неї. Шукати вільне ліжко не наважилася, аби не розбудити постояльців і не викликати їхнього гніву. Підклавши частину ковдри під себе, вона присіла і заховала обличчя поміж колін. Зігріваючись власним теплом, не зогледілася, як задрімала. Пробудилася від криків, що лунали навколо. Скільки минуло часу не орієнтувалася, але від того як задеревяніли ноги – мабуть, кілька годин. Уцю ранкову пору вдома її ніхто не смів турбувати, бо вона відпочивала після трудової ночі. Почуті слова враз повернули жінку до гіркої реальності.

– Чому це наша красива теличка не захотіла на тюремному ліжку поніжитися? – прокуреним грубим голосом єхидно мовила молода жінка і ногою штовхнула новопритулу.

– Боїться, що на твердому ложі з'являться непривабливі рубці на ніжному тілі, – вставила білявка з підпухлимиючима.

У камері висів смердючий дим, ніби після пожежі. Відчуваючи на собі прискіпливі допитливі погляди, Катерина підвелась і стала наче підстрелена ворона в міні спідниці та ще зі старою обшарпаною ковдрою на плечах. Не могла зрозуміти, чого від неї хочуть ці незнайомі жінки, які також за якісь провини опинилися тут.

– Хто така, і за що потрапила до камери? – запитала інша мешканка камери, яка до цього часу не промовила жодного слова.

За загорожею було чути плескіт води. Катря здогадалася, що там вбиральня й умивальник. Звідти вийшла сільська жінка “бальзакового” віку. Вона мовчки спостерігала за тим, що відбувалося, але долучатися до розмови не поспішала.

– Катерина Приходько, – тихо мовила Катря, і в горлі

застряг такий твердий згусток, що проковтнути його не було сили.

Кілька пар очей продовжували стежити за жертвою, яка вперше потрапила до виправного закладу і ще не могла змиритися з тим, що настало інше життя. Кожна з цих жінок також колись переживали сором і каюття, поки не звиклися з новим способом існування. Співчуття до новенької не було, кожному кортіло позбиткуватися з неї. Так свого часу чинили з ними і тепер хотілося віддати частинуотриманої образи комусь іншому. За цими стінами панували свої неписані закони.

— Не так важливо — хто ти, головне, за який вчинок попалася? — засміялася білявка.

— Я вбила людину... — пролунало, мов грім серед ясного неба.

Промовивши ці страшні слова, Катря сама налякалася. Невже вона й справді здатна на такий вчинок?

— Відступися, Марино, це не нашого поля ягода. З мокрушниками не водимося... — кинула прокуреним голосом жінка і відсторонилася від гурту. — Менше знаєш — спокійніше спиш. З виду ніби не пиячка, доглянута... Пазурі чистить, мабуть, не простий майстер. У тебе на такий манікюр грошей не вистачить. Хтось цій кішечці добре насолить, коли вона на такий вчинок спромоглася.

— Не переживай, дочко, будемо разом кантуватися, — обізвалася старша жінка, та, що видалася звичайною селянкою. Вона підійшла до новенької, взяла її за лікоть і підвела до вільного ліжка. — Мене звать тітка Стефка, і покуюю свій гріх також за вбивство. Слово то яке? Якби не я його, то він би мене вбив. Я ж лише захистила своє життя! Курки ніколи сама не зарізала, все просила того свого придурковатого Славка. Коли напивався під зав'язку, лякав, що й мені голову відітне, як тій курці. Коли б я його не випередила, то так би й сталося. Тепер мушу ще й покару нести за людину, яка нічого доброго не зробила ні для сім'ї, ні для суспільства. Але Бог милостивий. Він визначає хрест, який має нести людина, і дає силу його нести. Можна вірити в Бога-Отця Єдиного в трьох особах, можна в сатану, а можна і взагалі ні в що не вірити. Але що кожна людина народжується зі своєю написанною долею, мабуть, правда. Нашим долям захотілося

бачити нас у тюрмі. Тож молися, дівчино чи жінко, і він тобі допоможе нести твою ношу. А зараз лягай на своє місце і відіспися для початку, щоб голова прояснилася для свідчень. Може, знайомого адвоката маєш, то було б ліпше?

— Як я його звідси знайду... — розвела руками Катерина, вмошуючись на верхній полиці.

— Марина сьогодні виходить на волю, то дай номер телефону, нехай зателефонує кому треба.

Катря повідомила номер братовового мобільного телефону й попросила передати, щоб він приніс теплий одяг. Вона знала, що вже вся родина знає про її вчинок, і якщо вважатиме за потрібне, то адвоката знайде. Була не впевнена, що довгий номер мобільного телефону незнайомка запам'ятає. Та зараз не хотіла про щось думати, від неї вже майже нічого не залежало. Ноги налиті ніби свинцем, повіки злипаються, а голова хилиться до твердого клубочка, що заміняв подушку. Ніхто її більше не тривожив, і вона проспала майже до обіду. Що діялося в камері, дівчина не чула, лише пробудившись, зауважила, що немає з ними білявки і Марини. “Не обманула стара, вийшли жінки на волю, то, може, й одяг скоро передадуть”, — подумала Катря.

— Вставай, дочко, скоро обід принесуть! — гукнула сусідка, вмошуючись біля стола. Вона почистила цибулину й поклала біля крайця хліба. — Сестра мені передала, хвилюється, аби останні зуби не повипадали, — посміхнулася тітка Стефа, бурмочучи ще щось собі під ніс, чого Катерина розібрати не змогла.

Від одного вигляду камери моторошно ставало. Може, для сільської жінки великої різниці між туалетними кімнатами вдома і тут не було, а для Катрі навіть порівнювати не хотілось.

Родина Приходьків мешкала на околиці обласного центру. Мальовнича вулиця стелилася поза висотними будівлями, поодаль від міського гамору і шуму. Будиночки, мов витвори мистецтва, стояли обабіч дороги. Всі були подібні, й разом з тим відрізнялися один від одного неповторною архітектурою. Тоді коли розпочинали будівництво, існувала норма на квадратні метри для індивідуальних забудовників, і порушити її ніхто не мав права. Але на оздоблення власних

осель заборони не накладали. Тому кожен господар вкладав частинку своєї душі у помешкання, в якому виховувалися його діти. Батьки Катрі виявилися заповзятливими людьми, бо на той час швидко зуміли звести будинок і обладнати необхідними зручностями. Жили ніби в селі, а комфорт мали міський.

Від згадки про домівку в Катрі потепліло на душі. Вона вмила обличчя і вжахнулася, згадавши, що немає ні крему, ні лосьйону, щоби доглянути обличчя. Колись жінки не вживали багато кремів, а тепер не мислили себе без них і дня. Теперішня жіноча привабливість залежала також від кількості косметики, накладеної на обличчя, і від її ціни. Від різкої зміни води й умов догляду шкіра швидко втрачає колишню привабливість і грубіє. Красу, якою Бог наділив Катрю, вона шанувала. Це був неабиякий козир для неї, жінки, яка мріяла досягти успіху в житті.

— Пані Стефцю, ви вже давно тут знаходитеся? — запитала Катря, підсідаючи до столу. Хотіла сказати сидите, але вчасно спохопилася.

— Уже другий місяць, — відповіла жінка й важко зітхнула. — Маєте засудити, то судить і відправте мене вже до тієї тюрми. Там хоч роботу якусь дають, а тут можна здуріти. Через день проститутками заповнюють камеру, а наступного дня їх випускають. Мабуть, зиск якийсь мають, бо з мене нема чого брати. От і сиджу, чекаю вироку. Дурний же чоловік занастив своє життя і моє... — кидала слова у простір тітка Стефка, бо вони не могли долетіти до тих, кому були адресовані. Витерла засмальцьованою хустиною непрохану сльозу, що скотилася по щоці.

— Куди відішлють після суду? — поцікавилася Катерина, хотіла дізнатися чи далеко від дому доведеться строк тягнути.

— Та куди б не відправили, то далі неньки-України не потрапиш. Тюрми і в нас навчилися будувати. От як впалять великий термін, та ще якоїсь хімії на додачу, тоді молитимешся, аби Бог швидше до себе прибрав, щоби не мучитися.

— Кажуть, що якось люди і там живуть, — хотіла підтримати сусідку Катря.

— Хіба то життя? В неволі людина не може бути щасливою. Я звикла вставати вдосвіта і йти в поле. Змалечку тяж-

ко працювала. Та в шлюбі була нещаслива, Бог не дав мені діточок, тому і чоловік ніби здурів. На своє недосконале мислення ніби розумію, що все повинно бути, як у людей. Раз обвінчані – мають бути й діти. А коли їх нема – порушується баланс у природі, який призводить до катаклізмів. Смішно, але катаклізмом я вважаю п'янство свого Славка.

– Хіба п'ють тільки ті, у кого немає дітей? У всьому винен Бахус.

– У кожній сім'ї свій катаклізм, – доводила своє жінка, бо іншої причини не хотіла помічати. – Або ще кажуть: нема гармонії. Тобто кожна нотка має йти одна за одною. А коли порушуються ноти – мелодія ріже вуха.

– Доступно пояснюєте... – посміхнулася Катря. – Але як же вгадати ту стежину, яка приведе до тієї гармонії? Тепер стільки спокус, і всі ніби ведуть до успіху. А захоплюючися ними і бачиш, що робиш помилки одну за одною. Як дізнатися, чи правильну дорогу вибрав?

– У тебе батьків нема, чи порадитися не маєш з ким? Старші люди мудріші, й поганого не нарадять. Ти, мабуть, нікого не слухалася, що хибний шлях собі обрала?

– Є що розповідати, та нема чого слухати... – буркнула Катерина, почувши справедливий докір.

Вона й справді ніколи не радилася зі старшими, бо ніхто їй до цього не привчав. Завжди наголошувала лише бабуня, що людина повинна покладатися лише на власні сили, але тоді, мабуть, думала, що молоді такі ж сильні, як і вона. Слухаючи мудрі слова сільської жінки, у Каті було бажання розповісти їй про свою біду. Не знала, з чого розпочати, бо й сама не могла згадати, на якому етапі життя повернуло на хибну стежку.

– А хто такий Бахус, чи як там його? Такого у Верховній Раді ніби нема, бо я майже всі прізвища депутатів знаю, – запитала Стефа.

Катря посміхнулася, але не здивувалася. За щоденною важкою працею сільське населення небагато часу приділяло вивченню якихось міфологій. Основне пізнання світу у них відбувалося через радіо й телебачення. Але там, окрім життя депутатів, нічого не висвітлювалося. Ніби й нема сорока шести мільйонів людей у державі, є тільки важливі чотириста

п'ятдесят. Ще правда там можна почути про резонансні злочини... Господи, невже і про її вчинок будуть говорити на весь світ? Сором же який!

— Бахус — божество у грецькій міфології. Ніби це йому ми маємо завдячувати, що у нашому житті з'явилося вино і все, що пов'язане з алкоголем.

— Це помічник чорта, бо я про нього не чула раніше, — зробила висновок жінка.

— Начебто ні. Йому були притаманні такі чесноти, як гумор, дотепність, розкутість, що виникали після того, як він вип'є невелику кількість вина, — продовжувала Катря, котра сама дізналася про Бахуса лише працюючи в ресторані. — Колись такі якості були притаманні тільки “сильній половині людства”.

— О, коли то було! Тепер жінки п'ють нарівні з чоловіками, — вставила своє й Стефа.

— За нестриманість, непоміркованість та нешану до нього самого, він і карає пияцтвом, відбираючи розум і силу волі у слабких людей.

— З того, що я від тебе почула, виходить, що ми всі слабкі?

— Мабуть, що так. Хіба ви самі ніколи не вживали вина чи горілки? — поцікавилася Катря.

— Пила і не раз, але ніколи не втрачала голови.

— От таким людям, які не зловживають, Бахус дарує гарний настрій і радість життя. А найголовніше — бажання кохати і бути коханим.

— Правду кажеш. Якби не випив, то мабуть, ніколи й не засміявся б. Жаль, що людина не знає своєї норми... Може, твій Бахус і мудрим був чоловіком, але якби не він, то мій Славко ще би до нині жив.

— Мені важко переконати вас у протилежному.

Принесли обід. Їсти багато Катря не звикла, бо берегла фігуру, постійно міряла талію, аби не з'явився зайвий сантиметр. Сусідка смачно вплітала рідкий борщ із цибулиною, а Катря ніби щось шукала в ньому. Вона любила борщ, але де б вона його не їла, завжди порівнювала з бабусиним. Тюремний був далеко не таким смачним. Катря побовтала у ньому ложкою, і відставила миску. Каша була недосоленою і такою

рідкою, що сам її вигляд вже псував апетит. Катерина поми-
ла миску і вляглася на своєму ліжку. Замоталася в заяложену
ковдру і відвернулася до стіни, аби Стефа не ятрила душу
запитаннями, на які їй не хотілося відповідати. Ніколи не
аналізувала своїх вчинків, бо здавалося, все, що навколо неї
відбувалося, було правильним. Порівнюючи з іншими роди-
нами — їхня була одною із найблагополучніших, нічим особ-
ливим не виділялася.

2

П'яліна Микитівна пишалася своїми дітьми та внуками.
Єдина донька Зоряна, була красунею на всю вулицю. Хлопці
проходу не давали ще зі шкільної пори. Закінчивши швейне
училище, дівчина вперше познайомила матір зі своїм зали-
цяльником Романом, який недавно закінчив ветеринарний
технікум і працював на місцевій звірофермі. Хлопець був
скромним, але швидко переконав Зоряну вийти за нього заміж.
Мати не перечила, бо в хаті давно вже не було господаря і
чоловічої руки бракувало в усьому господарстві. На той час
вони тримали птицю, й щороку до Паски кололи своє поро-
сятко.

Звіроферма, де працював Роман, знаходилася за містом,
але недалеко від дому. Правда, доїжджати потрібно було спец-
іальним автобусом, який курсував лише вранці та ввечері.
Згодом і Зоряна влаштувалася на роботу до швейного цеху,
що був підпорядкований звірофермі. Тут шили хутрянні ви-
роби. Зоряна відразу закохалася у свою справу, її приваблю-
вало різноманітне хутро, якому вона надавала елегантності і
вишуканості. А, може, їй тільки здавалося, що вироби були
такими красивими. Адже в той час їх можна було купити
тільки з рук, або по великому “блату”. Про модні фасони
мова не велася, говорили лише про відповідний розмір. Ви-
робів завжди не вистачало, тому часто доводилося переви-
конувати планові показники. А це досягалося за рахунок
наднормованого робочого дня, а іноді й роботи у вихідні.
Зоряна та Роман були дуже заклопотані роботою, тому не
вбачаючи іншого виходу, турботу про своїх дітей відразу пе-
реклали на бабуню, яка працювала вихователькою у дитячо-
му садку. Поліна Микитівна з охотою виконувала свої

обов'язки і внукам намагалася дати найкраще виховання, привчала користуватися готовим і не особливо приділяла увагу тому, як добувати статки.

У родині шанували українську культуру та звичаї. Імена для своїх дітей підбирав Роман. Хотів догодити тещі, яка напам'ять декламувала твори Т.Г. Шевченка. Зоряні не дуже сподобалося ім'я Катерина для дочки, бо доля Кобзарєвої героїні була нещасливою. Вона пропонувала інші імена, але Роман і Поліна Микитівна дійшли спільної згоди щодо цього питання, і їй нічого не залишалось, як погодитися з ними. Внука, що знайшовся через два роки, Роман записав Тарасом і вже ні з ким не погоджував того. У родині склалося так, що теща виховувала дітей, а донька з чоловіком заробляли гроші, щоб вистачало не тільки на харчі, а й на різні забаганки. Маючи достатньо вільного часу, Поліна Микитівна записала маленьку Катрусю і на танці, і на музику, і на гімнастику. Чужим дітям у дитсадку діставалося від неї уваги менше, бо на першому плані у їхньої виховательки спочатку була Катруся, а згодом — Тарасик.

На великій звірофермі, що славилася виробами на всю країну, Роман з дружиною знайшли “золоту жилу”, для створення власного добробуту. Він, працюючи зоотехніком, а вона — майстром з пошиття чоловічих шапок. Робота дохідна і перспективна, а підприємство, здавалося, процвітатиме ще не одну сотню літ. Адже задовольнити попит радянських людей у виробах з песця чи норки здавалося неможливим. Грошей люди мали багато, а купити було нічого. Мало що не кожна жінка мріяла до пальто про хутрянний комір, а то і шапку. Робітникам звіроферми керівники часто виписували вироби за державною ціною, а перепродати їх можна було удвічі дорожче. Примхливі панянки готові були викласти і набагато більше, лиш би купити те, що їм подобалося, тому в родини Приходьків завелось багато впливових знайомих і навіть далеких родичів. Живи і радій, та щастя довго тривати не може...

Для України настали часи тяжких випробувань. У Москві відбувся державний переворот, і СРСР розвалився, мов велетень на глиняних ногах. 15 республік, 15 сестер, стали враз окремими державами. Родина Приходьків з радістю святку-

вала незалежність своєї країни. Збулася споконвічна мрія народу вийти зі складу Російської імперії – й збудувати свою державу. Адже у кожного холодильники повні, грошей “кури не клюють”, говори що хочеш, і нічого за те тобі не буде. Недовго раділи... Хутра з ферми йшли до постачальників так само, а кошти за них не поверталися. Адже так повелося, що можна виробити складувати, людям зарплати не виплачувати, і вони витримають. Та звірина ж потребувала їжі, м'яса, і не менше, як двічі на день. Раціон харчування зменшували, і звірі почали виявляти неабияку агресивність до людей. Часто перегризали слабкі ґрати в клітках і тікали. Поповзли чутки, що люди самі створювали їм умови для втечі, аби тільки не слухати їхнього скавуління. Часто утікачі опинялися в господарствах працівників ферми. Скоро розведенням хутряного звіра почало займатися майже все навколишнє населення, а ферма збанкрутувала. Вище керівництво приватизувало готові прибутки ферми, а звичайним працівникам залишили шанс вибиратися зі скрути без будь-якої допомоги. Зрештою в країні розпочалося масове безробіття.

Роман не знаходив роботи за професією, бо колгоспи розвалилися ще швидше, ніж їхня ферма, і послуг зоотехніка ніхто не потребував. Не так легко перепрофілюватися й знайти іншу посаду, до того ж безробітних ставало все більше. Всі приватні заощадження держава прибрала до своїх рук, зарплату не виплачували по кілька місяців, а навчання дітей у гуртках уже не було безкоштовним. Після кількох “гендлярських” поїздок до Польщі Роман заявив, що з чергової поїздки він скоро не повернеться, бо знайшов собі там роботу. Він, як господар дому, мусить забезпечити родину, і дати дітям гідну освіту. Зоряна зраділа рішенню чоловіка, бо це був найкращий вихід із складної матеріальної скрути. Вона продовжувала вдома шити людям шапки, а він справді не мав до чого руки прикласти. Незабаром і дитячий садочок, в якому працювала Поліна Микитівна, закрили і віддали в оренду якомусь підприємцеві. Жінку достроково випроводили на пенсію. Життя в хаті перетворилося ніби на установу, в якій вирішували проблему грошей. В холодильнику все частіше бували порожні полиці й про те, щоб відгодувати звірину не могло бути й мови. У подібному становищі опи-

нилися й інші родини. Про хутрянні вироби уже майже ніхто не мріяв. Тільки поодинокі жінки могли дозволити собі таку розкіш, а решта турбувалися, чим нагодувати дітей і як дати їм освіту. Зелені доларові купюри настільки заповнили голови людей, що вони тепер тільки й обговорювали — де і скільки можна заробити. Всі погляди поверталися на Захід. Але для того, щоб туди потрапити також потрібні були гроші. Їх можна було або позичити, або заробити на батьківщині. Більшість шукачів заробітків схилилися до першого варіанту. Та Приходькам він не підходив з тієї причини, що на позичені гроші не розбагатієш. Якось увечері зайшла на бесіду сусідка Слава і повідомила Зоряні:

— Заходили до мене жінки з колишньої роботи і висловили цікаву пропозицію. Чому б нам свій товар та не завезти до Москви? Там готові вироби продаються дорожче і швидше, ніж у нашій бідній країні.

— А мене чому не запросили до своєї наради? — образилася Зоряна. — Як допомоги шукають, то пам'ятають, а як в десь гроші заробляти, то вже без мене?

— Не сип вогнем, ніхто про тебе не забув, — продовжувала спокійно сусідка. — Ти у нас бойова, гроші вмієш добре рахувати, то чому б тобі й не започаткувати цей бізнес. У кожного діти малі на руках, а твоїх мати догляне, та й вони вже давно не цицькові. На допомогу когось спровадимо, але основну відповідальність візьмеш на себе, звісно, за відповідну плату.

— Я не готова тобі щось відповісти зараз. Мушу порадитися в першу чергу з мамою, бо це на її плечі лягає турбота про дітей, а також слід переговорити з чоловіком, хоч би для годиться.

Сусідка вийшла, а Зоряна почала розмірковувати над пропозицією. Росія — не Польща, туди візи не потрібно. Продала за тиждень товар і повернулася на кілька днів додому. Діти на очах, і неньці хоч інколи допомога буде. Але як поставиться до цього мати, вона завжди наголошувала, що діти мають рости біля батьків, які й пожаліють, і насварять. Її вони не завжди слухають, бо накричати на них ніби немає морального права.

Поліна Микитівна до повідомлення дочки поставилася

стримано. Не висловила захоплення, але й не дуже протестувала. Спілкуючись зі своїми знайомими, вона давно зауважила, що дітей тепер виховують переважно дідусі з бабусями. Діти на заробітках, як не в Італії, то в Іспанії або Португалії. Всюди потрібні робочі руки, тільки нашій країні ніхто не потрібен. Ті що біля керма, ділять підприємства, захоплюють фабрики та заводи, тому зайві свідки нікому не потрібні. Де вони наберуть робочої сили, коли все приватизують? Адже країну покидають кращі з кращих, а залишаються хворі, старі й ледачі. З ким нову Україну будуватимемо? Такі питання часто виникали у патріотично налаштованої жінки.

— Я не можу тобі заборонити, але прошу, щоб поїздки твої тривали недовго. Роман і грошей багато не заробляє, і додому не поспішає, а ще як і ти від рук відіб'єшся, то я дітям ради не дам. Не забувай, скільки мені років. Я хочу спокою, та біля вас я про нього тільки мрію, — тривожно сказала мати.

— Мамо, це ж — Москва! Я зможу бути вдома, коли захочу, і ні від яких віз та документів не залежатиму, — виправдовувалася Зоряна, пригортаючись до матері. — Хто ж мені допоможе, як не ти? Катруся дуже схожа на тебе, і мені буде жаль, якщо я не дам їй вищої освіти.

— Не знаю, не знаю... Навчається вона посередньо.

— Зате красуня яка! Знайде доброго чоловіка — й інститути їй не потрібні. Он жінки з вищою освітою по закордонах старих дідів доглядають. А за інститут можна гроші заплатити і диплом одержати, тепер гроші вирішують усе.

— Може, ти й права. Але я людина іншого виховання, і вважаю, що жінка повинна мати вищу освіту, хоча б для покращення свого інтелектуального рівня. Нормальний чоловік хоче мати біля себе не тільки тіло для забави, а й жінку, з якою завжди цікаво. Аби ти знала, як мені бракує твого батька, який рано пішов від нас. У вас свої інтереси, в онуків — свої, а я не маю з ким порадитися. Ви завжди вносите пропозиції, а вибору мені не залишаєте. Я не проти того, щоб тобі допомогти. Але, як не дай Боже, спіткає котрогось біда, то не звинувачуйте в усьому тільки мене, — застерегла мати, бо вже не раз чула на свою адресу докір: “Ікуди ти дивилася?”.